

СЕКЦЫЙНЫЯ ПАСЯДЖЭННІ

ДАКЛАДЫ

Таццяна Астапчык
(Мінск)

НЕКАДЫФІКАВАНЫЯ ПРЫМЕТНІКІ-КАМПАЗІТЫ Ё ТВОРАХ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА І РЫЧАРДА ОЛДЫНГТАНА

Першая трэць XX стагоддзя – час гучных падзей у сусветнай гісторыі, якія аказалі значны ўплыў і на літаратурны працэс. Скіраванасць беларускай і англійскай літаратуры 20-30-х гг. XX стагоддзя на асэнсаванне Першай сусветнай вайны праявілася ў заглыбленасці ва ўнутраны свет чалавека. Максім Гарэцкі і Рычард Олдынган – класічныя прадстаўнікі літаратуры “страчанага пакалення”, якія паказалі сапраўдную, пачварна-выродлівую, сутнасць вайны. Мадэрнізм, захапіўшы тагачасную літаратурную прастору, характарызаваўся наватарствам формы, пошукам моўных сродкаў, дэльтных перадаць у поўнай меры ўнутранае жыццё чалавека – не менш напружанае і багатае, чым знешняе. Такімі моўнымі сродкамі, “інструментамі” сталі ў тым ліку і **некадыфікаваныя прыметнікі-кампазіты** (далей на тэксце – НПК), пад якімі разумеюцца індывідуальна-аўтарскія складаныя прыметнікі, не зарэгістраваныя нарматыўнымі слоўнікамі літаратурнай мовы. У даным артыкуле прапануецца разгледзець НПК М.Гарэцкага і Р.Олдынгтана ў супастаўленні, засяроджваючы ўвагу на структуры, спосабах утварэння, семантыцы і стылістычным патэнцыяле гэтых адзінак.

Пры даследаванні структурнай арганізацыі НПК у беларускай і англійскай мовах мэтазгодна адштурхоўвацца ад “двухаспектнасці” складанага слова (спосаб утварэння і структурная арганізацыя). Беларускія і англійскія НПК утвараюцца з дапамогай наступных спосабаў дэрывацыі:

– чыстае складанне: *ржава-рудзенькія парасяткі, светла-гнядая кабыла, пакорна-ласкавыя вочы, шумна-сумятлівая гутарка; blood-red mists, green-brown marsh land, terrifically-potent Army rum, wage-weary worker;*

– складана-суфіксальны і складана-нульсуфіксальны спосабы: *белабародзенькі дзядуля, шумнабежны воз, вастралычыя свінні, буйнакостая кляча, танкатвары настаўнік; huge-horned deer, narrow-waisted coat, sharp-toothed rocks, wood-enclosed rifles.*

Нягледзячы на абмежаваную колькасць спосабаў утварэння, структура беларускіх і англійскіх НПК можа быць прадстаўлена вельмі разнастайна (аснова прыметніка + прыметнік, прыслоўе + прыметнік, прыслоўе + дзеепрыметнік, аснова прыметніка + аснова назоўніка, аснова назоўніка + аддзеяслоўная аснова і інш.). Спецыфічнай для англійскай мовы з’яўляецца разнавіднасць паводле структуры прыметнік + аддзеяслоўная аснова: *dirty-looking sea, stale-tasting water.* Агульным для беларускай і англійскай моў з’яўляецца “размеркаванне” ідыяматычнасці складаных прыметнікаў па

спосабах утварэння: найвышэйшы ўзровень вобразнасці, экспрэсіўнасці характэрны для НПК, утвораных спосабам чыстага складання, а складана-суфіксальныя прыметнікі (часта называюцца складана-вытворнымі) значна радзей бываюць ідыяматычнымі. Англійская мова, схільная да аналітызму, “генетычна” запраграмаваная на лёгкасць утварэння кампазітаў – як кадыфікаваных, так і некадыфікаваных. Спецыфічнымі для англійскай мовы з’яўляюцца шматкампанентныя ад’ектыўныя новаўтварэнні, у склад якіх могуць уваходзіць ад трох да дваццаці кампанентаў, прадстаўленых як самастойнымі, так і службовымі часцінамі мовы, і якія функцыянуюць у тэксце як цэльнааформленыя адзінкі: *hurray-for-our-dear-Fatherland people, falling-into-a-good-post and the kicked-backside-of-the-Empire values, hunger-and-death business*.

Вывучэнне семантыкі беларускіх і англійскіх НПК у супастаўленні, выкананае ў традыцыйным, кагнітыўным і антрапацэнтрычным накірунках, канцэнтруецца не на рознаструктурнасці дзвюх моў (як у выпадку з вывучэннем дэрывацыйнай структуры), а на грамадска катэгарызацыі рэчаіснасці, тыповым і аднолькавым для носбіта любой мовы. Разглядаючы семантыку моўных адзінак як глыбінны спосаб адлюстравання свету ў мове, мовазнаўца мае магчымасць абазначыць НПК як розныя спосабы мадэлявання і рэпрэзентацыі прымет, уласцівасцей, якасцей аб’ектаў рэчаіснасці [1, с.185]. Як адзначае А. Садоўская, для рэканструкцыі моўнай карціны свету асабліва важнымі з’яўляюцца вобразныя і экспрэсіўныя пласты мовы [3], паколькі ў іх зашыфраваны “ментальныя коды” таго ці іншага народа. Магчыма, пунктам адліку для комплекснага супастаўлення даследавання семантыкі НПК можа стаць метаад лексіка-семантычных палёў (ЛСП), карыстаючыся якім варта арыентавацца на семантычную сферу азначаемага слова, субстантыва, якому “прысвечаны” НПК. У працах Л.Новікава гучыць прапанова карыстацца тэрміналагічным спалучэннем *тэкставае семантычнае поле (ТСП)* пры структураванні лексікі мастацкіх тэкстаў [2]. Так, НПК М.Гарэцкага і Р.Олдынтана, кіруючыся антрапацэнтрычнай канцэпцыяй, можна структураваць у межах дзвюх глабальных семантычных сфер, двух ТСП – “ЧАЛАВЕК” і “ПРЫРОДА”.

ТСП “ЧАЛАВЕК” прадстаўлена наступнымі лексіка-семантычнымі групамі (ЛСГ):

1. ЛСГ “Саматызмы”, якая ўключае ў сябе НПК, што характарызуюць часткі цела чалавека: *бел-румяны твар, бура-сівыя вусы, далікатна-пакатыя плечы, мастацка-правільны твар, чырвона-чарвівыя скулачкі на шыі, пакорна-ласкавыя вочы; childish-swelling breasts, close-cropped hair, gem-like eyes, grey-green faces, raw-red hand, round-O-eyed Hartlys*;

2. ЛСГ “Агульная характарыстыка знешнасці чалавека”, якая ўключае ў сябе НПК, што характарызуюць знешнасць чалавека цэласна (часта такія НПК адлюстроўваюць першае знешняе ўражанне пра чалавека): *бела-сінявы тэлефаніст, празрыста-белы Сяргей Палуян; silvery-grey old lady, Egyptian-looking Elizabeth*;

3. ЛСГ “Псіхалагічны свет чалавека”, якая ўключае ў сябе НПК, што характарызуюць унутраны свет чалавека, ментальнасць, псіхічныя працэсы і станы, а таксама мову, маўленне і творчасць чалавека: *горка-наспешная думка, карысна-фальшывае пачуццё любові, нагальна-рупныя думкі, тупагалоўныя пераможцы, сціха-накорны гоман, шумна-сумятлівая гутарка; kindly-meant offer, forbid-cretenish taste, half-superstitious idea, earnest-minded virgin of 50, falling-into-a-good-post and the kicked-backside-of-the-Empire values;*

4. ЛСГ “Жыццядзейнасць чалавека”, якая ўключае ў сябе НПК, што характарызуюць паўсядзённае жыццё чалавека, яго бытавыя, фізіялагічныя патрэбы (у жыллі, ежы, адзенні, абутку і інш.) і спосабы іх задавальнення, а таксама жыццё чалавека ў сацыюме (сацыяльна-палітычныя падзеі, грамадскі лад, прафесійная рэалізацыя, групойкі людзей, транспарт і інш.): *жоўта-саламяная стрэшка хаты, мякка-блакітная пастэрка (адзенне), дэмакратычна-мізэрны хвост людзей, чырвона-бураватая цэгла, шумнабежны воз, шэра-белыя палотны, шэра-гранітная аграмадзіна; black-painted troopships, brightly-lit train, brown-sailed barge, flint-built Norman churches, tear-blotched letters, narrow-waisted coat.*

ТСП “ПРЫРОДА” ўключае ў сябе наступныя ЛСГ:

1. ЛСГ “Раслінны свет”: *бледна-блакітчыя япёстачкі мака, зялёна-чорныя купы яленцу, квола-празрысты сцябелік мака, смутна-спакойныя дрэвы, чароўна-прынадныя галоўкі-красачкі васількоў; grey-green lichens, rich-red clover;*

2. ЛСГ “Жывёльны свет”: *ашмурэла-галодныя свінні, даўганогая кляча, няўважна-маркотная карова, сіня-пазалочваная муха; fleet-winged grey-white birds, freshly-killed horses, huge-horned deer;*

3. ЛСГ “Небесная прастора” (прадстаўлена толькі ў творах М.Гарэцкага): *бліскуча-хмарныя грудкі воблакаў, свежа-сакавітае неба;*

4. ЛСГ “Водная прастора”: *шырока-плаўная Вілля; dirty-looking sea, grey-silver sea, subtly-drifting waters;*

5. ЛСГ “Надвор’е, атмасферныя ападкі”: *пухова-снежнае гняздо; blood-red mists, ever-diminishing violence of the gale, moisture-laden wind;*

6. ЛСГ “Зямная паверхня”: *зямельна-жытні пах; grey-green plain, grey-green meadow, sharp-toothed rocks, silvery-grey northern lands.*

Найбольш “гаваркімі” ў лінгвакультуралагічным плане выступаюць НПК, якія характарызуюць псіхалагічны свет чалавека і “прыродныя” НПК, якія ілюструюць перанос успрымання з’яў прыроды на ўнутраны свет чалавека.

Мастацкі тэкст выступае “арганічнай сферай жыцця” НПК, дзе яны максімальна поўна раскрываюцца як “сэнсавыя і эмацыянальныя стымулятары” [4, с. 48]. Разглядаючы функцыі НПК у мастацкім тэксце, мы найперш вылучаем намінацыйную і стылістычную функцыі. Дыферэнцыяцыя аказіянальных і патэнцыяльных НПК мае важнае значэнне пры даследаванні іх стылістычнага патэнцыялу. У даным артыкуле прадстаўлены як патэнцыяльныя, так і аказіянальныя адзінкі, паколькі комплекснае супастаўляльнае даследаванне дазваляе больш глыбока разгледзець, “высвеціць” праз параўнанне асаблівасці і аказіянальных, і патэнцыяльных

адзінак дзвюх моў. Патэнцыяльныя лексемы, утвораныя найперш з намінатыўнай мэтай, успрымаюцца носьбітамі мовы як звычайныя, кадыфікаваныя адзінкі: *вастралычыя свінні, даўганогая кляча, светла-гнядая кабыла, танкатвары настаўнік; dirty-looking sea, yellow-brick ten-roomed willas, smoke-heavy room, close-cropped hair*. Аказіянальныя адзінкі ўтвораныя пісьменнікамі ў першую чаргу са стылістычнай мэтай: *смутна-спакойныя дрэвы, чароўна-прынадныя галоўкі-красачкі васількоў, жудасна-марудны крок, жудасна-спакойная песня, пахавана-злосны выгляд; rich-red clover, sickle-moon wings, deep-breathed last, hate-obstinate walls, forbid-cretenish taste*. Стылістычная функцыя, у сваю чаргу, мае шэраг варыянтаў рэалізацыі праз разнастайныя трыпы: метафара (*Вось яны, буйныя, **раскошнааксамітавыя, дзіўна-араматныя** крываваыя ружы, узгадаваныя маёю думкаю, маімі рукамі на бедным, бяздольным грунце крыві (М.Гарэцкі); ...Садзіўся ён, як добрая квакуха, толькі не ўрэшата, а на **пухова-снежнае** сцюдзёнае гняздо (М.Гарэцкі); So they walked mutely down Whitehall, while George thought vaguely about Fanny and his next day's work, and cocked his head up to try to see the moon, and watched the occasional buses bounding along like rapid barges in the empty **light-filled** river of Belgian blocks... (R.Aldington); Then, for the first time they noticed what they knew would be there but had forgotten in their absorbed delight in the silvery water and **moon-washed** outlines of the city... (R.Aldington); метанімія (...A singular mixture of misapprehended theosophy and **ill-digested** Freud! (R.Aldington)); параўнанне (And they felt so well and cheery and **animal-insouciant** in the warm sunlight (R.Aldington); ...The delicate texture of her warm **childish-swelling** breasts... (R.Aldington)); адухаўленне (*смутна-спакойныя дрэвы*); антытэза (*трывожна-радаснае чаканне; acid-sweet remarks*) і інш. Эпітэты, якімі з'яўляюцца большасць НПК, рэпрэзентуюць надзвычай яркую, запамінальную прымету з багатай семантыкай і максімальна вычарпальную на момант мастацкага наведмлення: *жудасна-разумныя вочы, ласкава-насмешлівы покрык, намышчана-самаздаволеннае пачуццё; blood-lustful Oriental myths, tragedy-queen str.**

Аказіянальныя НПК “адданыя” апісаннем ўнутранага свету герояў, сугучным з ім пейзажным замалёўкам, лірычным адступленням: *Там-а-там сінеюць **чароўна-прынадныя** галоўкі-красачкі ціхіх васількоў (М.Гарэцкі); Гудам гудзіць **сіне-пазалочваная** муха (М.Гарэцкі); I хараішэ мак, узносячы тут і тут, густа на густым, шызым і **квола-крохкім** свежым сцябелейку буйныя і дробныя мачынкi і груд цвету... (М.Гарэцкі); Сплывуцца светленькія болачкі ў **бліскуча-хмарныя** з краёў грудкі і вялікія сярэбраныя кучы (М.Гарэцкі). НПК – яркае ўвасабленне вынікаў пошукаў М.Гарэцкім глыбіннай прыметы, на якой часта прыпыняюцца ланцужкі раней прыведзеных прымет і якая нібы “падагульняе” іх: *Цяпер, за сваімі шырокімі пагледамі маіх маленькіх, вузенькіх, **сялянска-беларускіх**, можа, і не ўбачыш? (М.Гарэцкі); Чую песню. Далёкую, маркотную – і **жудасна-спакойную** песню (М.Гарэцкі); Усё заглушае новая мелодыя, бадзёрая і **прыгожа-вялікая**... (М.Гарэцкі). Для Р.Олдынтана характэрна ўжыванне цэлага рада НПК у межах аднаго сказа, якія рэпрэзентуюць псіхалагічны свет чалавека (абурэнне, абвостранае**

адчуванне несправядлівасці і бездапаможнасці): *And what hell do you think is befitting the narrow-minded, slush-gutted, bug-whiskered or jet-bonneted he- and she-hypocrites who sent them to their doom?* (R.Aldington). Тыповай для англійскага пісьменніка выступае тэндэнцыя ўтварэння некалькіх НПК з аднолькавым першым кампанентам у межах аднаго сказа: *I got a half-superstitious, half-sentimental idea...* (R.Aldington); *But she somehow disgusted one with refinement and trying to do what is right, and made one yearn sympathetically towards a hard-swearing, hard-working, hard-drinking motor mechanic* (R.Aldington). У творах М.Гарэцкага сустракаецца шэраг НПК з першым кампанентам *жудасна-*, які можа быць або прыметнікам (злучальныя адносіны асноў), або прыслоўем (падпарадкавальныя адносіны асноў і элементы градацыі ў семантычнай структуры кампазіта): *жудасна-балючы стогн бацькі адраджэння, жудасна-марудны крок, жудасна-разумныя вочы, жудасна-спакойная песня, жудасна-ціхая пустэля.*

Сінтаксічная роля і пазіцыя адносна азначаемага слова таксама ўплываюць на ўзровень стылістычнага патэнцыялу НПК. Пры постпазіцыі і дыстантнай пазіцыі, а таксама пры выкананні функцыі часткі састаўнога іменнага выказніка НПК набываюць лагічны націск і прымаюць на сябе большую сэнсавую нагрузку, чым у “традыцыйнай перадпазіцыі”: *Да мяне падпоўз бела-сінявы, з мукаю ў вачах, наш старшы тэлефаніст...* (М.Гарэцкі); *Да акцёра ў касу трэцяга класа, воддаль з другога боку цягнуўся доўгі хвост, дэмакратычна-мізэрны...* (М.Гарэцкі), *...Гукі табе злажылі, хустачкай звязалі, рукі жоўта-васковыя...* (М.Гарэцкі); *...Вочы яго былі пакорна-ласкавыя...* (М.Гарэцкі); *Selene, the moon-goddess, who flies swiftly through the breaking clouds of the departing storm, or hangs so motionless-white, so womanly-waiting in the cobalt night-sky among her attendant stars* (R.Aldington); *Besides, poor, flabby, drink-sodden kindly Mr. Slush rather repelled his hard, intolerant youthfulness* (R. Aldington).

Такім чынам, НПК у творах М.Гарэцкага і Р.Олдынгтана выступаюць моўнымі сродкамі з’дольнымі канцэнтраваць у сабе багаты семантычны аб’ём, надзвычайныя вобразна-выяўленчыя магчымасці (у першую чаргу справядліва для аказіянальных адзінак), што забяспечваецца цэльнааформленасцю кампазіта, шматфокуснасцю рэпрэзентуемай прыметы. Найбольш проблемны і маладаследаваны спектр пытанняў звязаны з дэкадаваннем семантыкі НПК і даследаваннем іх стылістычнага патэнцыялу.

Літаратура

1. Макарова, Е.А. Семантика качественных и относительных прилагательных в когнитивном освещении / Е.А. Макарова // Вестник Иркутского государственного университета. – 2011. – Вып. 2. – С. 184–190.
2. Новиков, Л.А. Избранные труды. Т. II: Эстетические аспекты языка. Miscellanea. – М.: Изд-во РУДН. Серия «Труды ученых филологического факультета», 2001. – С. 554–570.

3. Садоўская, А.Л. Паняцце моўнай карціны свету ў сучаснай лінгвістыцы і яе роля ў плане вывучэння нацыянальна-культурнай спецыфікі моўных адзінак / А.Л. Садоўская // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып.6 / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мн., 2007. – С.171–179.

4. Цікоцкі, М. Я. Сугучнасць слоў жывых...: нататкі па стылістыцы мастацкай літаратуры / М. Я. Цікоцкі. – Мн: БДУ. – 1969. – 191 с.

*Таццяна Багарадава
(Полацк)*

АПОВЕСЦЬ М. ГАРЭЦКАГА Ў КАНТЭКСТЕ СУСВЕТНАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ ВАЕННАЙ ПРАБЛЕМАТЫКІ

Шляхі творчага самавызначэння пісьменніка шматстайныя і адначасова індывідуальныя, аднак на мастацкую спадчыну аўтара аказваюць уплыў фактары сувязі з сучасным яму літаратурным працэсам. У сферы літаратуры таксама існуе назапашаны папярэдні эстэтычны вопыт, з якім мастак слова не можа не лічыцца. Спадчына пісьменніка залежыць ад эпохі, у якой ствараецца твор, існуючых напрамкаў і плыняў, літаратурных папярэднікаў. Генетычныя сувязі пісьменніка ў галіне літаратуры звязаныя з функцыянаваннем эстэтычных школ і накірункаў. М. Пруцкоў і М. Храпчанка вылучалі такі від сувязей у дачыненні да даследавання сацыяльных вытокаў літаратурнай творчасці і разгляду жыццёвага кантэксту пэўнай эпохі, адзначаючы, што жыццё «адлюстроўвае рух літаратуры, змену адных літаратурных з’яў іншымі, іх узаемадзеянне і ўнутраныя супярэчнасці, ідэйную, эстэтычную барацьбу і гістарычную пераемнасць літаратурнага развіцця» [тут і далей пераклад наш – Т.Б.] [12, с. 385].

Функцыянаванне эстэтычнай школы ці накірунка адбываецца пад уздзеяннем працэсаў асіміляцыі і трансфармацыі літаратурных прынцыпаў, напрацаваных папярэднікамі. Разам з тым, варта вылучаць простыя тыпы сувязей (уплывы, вучнёўства, пераймальніцтва, водгукі, пераклічкі і г.д.), якія не заўсёды ўсведамляюцца аўтарамі. В. Локун вылучае айчынную праявітую школу М. Гарэцкага і К. Чорнага, якая набыла ў літаратуры тыпалагічныя рысы: «Яны сталі здабыткамі ўжо агульнага працэсу, страцілі прыкметы індывідуальнага стылю і набылі якасці тыпалагічна вызначальных прынцыпаў» [8, с. 5].

М. Гарэцкі (1893 – 1938), фактычна, – першастваральнік айчыннага эпічнага жанру, інтэлектуальна-філасофскай, лірычнай, дакументальнай, аўтабіяграфічнай прозы пра вайну. Пісьменнік з’яўляецца адным з першых беларускіх аўтараў, які выкарыстоўвае форму дзённіка або запісак. Дзённікавыя запісы з’яўляюцца адной з форм дакладнага ўзнаўлення ваенных падзей. У другім томе «Кароткай літаратурнай энцыклапедыі» падаецца наступнае вызначэнне: «Дзённік – форма аповеду, які вядзецца ад першай асобы ў выглядзе падзённых запісаў. Звычайна такія запісы не рэтраспектыўныя: яны